

Глава V.
РОЗВИТОК ДОБРОЧИННОЇ ТА КУЛЬТУРНО-
ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА ВОЛИШІ

**Розділ 14. Добročинність у сфері освіти Волині
першої половини XIX ст.**

**14.1. Добročинність як історичне явище XIX століття:
феномен соціокультурного простору**

Гуманізм суспільних відносин, одним із виявів якого є добročинність, що реалізується в різних формах допомоги й підтримки соціально незахищених прошарків суспільства, визначається не лише рівнем суспільного виробництва та економічним процвітанням держави, але й рівнем громадської свідомості та культури соціуму. Саме тому розвиток добročинності у сфері освіти XIX - початку XX ст. пов'язаний не тільки з розвитком суспільних виробничих сил, але й із зрушеннями в суспільній свідомості.

Здійснюючи аналіз становлення та розвитку добročинності у сфері освіти на Волині в XIX - на початку XX ст. як історичного явища, виходимо з положення про те, що на різних історичних етапах розвитку суспільства існували різні форми добročинності у сфері освіти, які водночас переслідували спільну мету, закладену у визначенні сутності добročинності - підтримувати розвиток освіти на місцевому, регіональному й загальнодержавному рівнях. У русі до єдиної мети розвивалися й урізноманітнювались різні форми добročинної підтримки сфери освіти, що мали суттєві відмінності в змісті та суб'єктно-об'єктній структурі, оскільки залежали від регіональних соціокультурних і соціально-економічних умов та їх ситуативної конфігурації.

Гене́за розвитку добročинності у першій половині XIX ст. відбувалася на засадах наступності; з хаотичного незбалансованого процесу одиничних добročинних актів вона перетворилася на добročинну підтримку з ознаками системності, мотивовану й нормативно закріплену формальними правовими актами, а також усвідомлену членами суспільства як соціально схвалювану.

Добročинність у сфері освіти Волині розглядається нами як суб'єкт-об'єктна структура як учасників освітнього процесу, так і економічно спроможних громадян. Суб'єкт-об'єктний розгляд сутності та особливостей добročинності у сфері освіти дає змогу

найбільш повно реконструювати процес розвитку цього явища, його тенденції та суперечності.

Джерельну базу дослідження добročинності у сфері освіти Волині першої половини XIX ст. складають як опубліковані раніше, так і не введені в науковий обіг джерела, а саме:

1) *нормативно-правові акти*, що регулювали систему освіти волинського краю й добročинну її підтримку в досліджуваній період. До таких належать, насамперед, розпорядження міністерства народної освіти Російської імперії: Статути та Положення про навчальні заклади, положення про стипендіальні та добročинні фундації, заповіти добročинників, статути добročинних товариств тощо;

2) *архівні документи*, підрозділені на кілька основних груп: документи попечительських рад і канцелярій попечителя Київського учбового округу, куди відносилася Волинь, листування керівників навчальних закладів з попечителем, матеріали люстраційних справ, дозволи на створення добročинних товариств тощо. Значний історичний матеріал для вивчення добročинності на Волині надали архівні фонди Центрального державного історичного архіву м. Києві (ф.ф. 707, 442, 1475, 2162, 830, 332, 315, 274, 301, 127, 486, 127, 276) й Житомирського обласного державного архіву (ф.ф. 70, 226).

3) *нарративні джерела*: публікації на сторінках періодичної преси XIX - початку XXI ст.; мемуарні джерела; монографії, що представляють історичні дослідження різного часу видання; статистичні описи, календарі різних міст Волинської губернії.

Для пошуку нарративних джерел було використано *фонди бібліотек* в Україні та за кордоном: Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки у м. Києві, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. Сухомлинського, науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву в м. Києві, бібліотек Харківського національного університету ім. В. Каразіна, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Волинського державного університету імені Лесі Українки, Львівського університету імені Івана Франка; Національної бібліотеки Республіки Польща (м. Варшава), бібліотек Краківського, Люблінського, Варшавського та Жешувського університетів (Республіка Польща).

Наше уявлення про специфіку окреслення добročинності у сфері освіти в різних наукових парадигмах ми представили у таблиці 14.1.

Таблиця 14.1

Особливості феномена доброчинності в різних наукових парадигмах

Парадигма	Особливості окреслення феномена доброчинності
Етична	Доброчинність як вияв добра, добродіяння
Теологічна	Доброчинність як: християнська чеснота; благо для доброчинника; добродіяння («добротоделание»)
Культурологічна	Доброчинність як вияв певного рівня розвитку культури особи, групи, соціуму
Історична	Доброчинність як історичне явище; історичний процес
Психологічна	Доброчинність як потреба особистості, мотивована її індивідуально-психологічними характеристиками (мотивація отримання задоволення, мотивація успіху, мотивація задоволення потреби в самореалізації тощо)
Історико-педагогічна	Доброчинність як історико-педагогічне явище, що детермінує процес навчання й виховання особистості
Соціально-педагогічна	Доброчинність як провідник соціалізації особистості

Дослідження доброчинної підтримки сфери освіти спирається на **культурологічний підхід** - з огляду на те, насамперед, що сфера освіти є складовою загальнокультурного простору на певному історичному етапі його розвитку. Приймаючи культурологічний підхід як один із базових для обраної нами проблеми дослідження, ми виходимо з самого поняття «культура», причому розглядаємо явище доброчинності у його становленні й розвитку в окреслений дослідженням період як явище суспільної культури⁷⁸⁵. При цьому найсуттєвішими аксіологічними детермінантами феномена суспільної культури нами обрано такі:

1. *Культура як програма діяльності й поведінки*; головним смислом людської діяльності як діяльності культурної (в т.ч. й доброчинної діяльності) є його окреслення як спонукального чинника дії.

2. *Культура як наступність*. Культура є досвідом людської діяльності, який передається від покоління до покоління; так само й досвід доброчинної підтримки освіти на Волині у першій половині XIX ст. Немає сумніву, що при цьому культура не просто

передається на засадах наступності: вона розвивається, збагачується.

3. *Культура як накопичення*, як акумуляція соціально значущого досвіду. Ця детермінанта ніби поєднує дві попередні: соціально схвалюваний і значущий досвід (досвід доброчинності), що є програмою поведінки, не лише передається на засадах наступності, але й накопичується, що дає потім змогу представляти його як соціально-історичне явище, яке виступає у нас як об'єкт наукового дослідження. Культурологічний підхід виявляється особливо суттєвим для проблеми нашого дослідження, якщо взяти до уваги той факт, що вчені детермінують культурними параметрами передачу людського досвіду на багато поколінь уперед⁷⁸⁶.

Складність культурологічного аналізу феномена доброчинності у сфері освіти полягає у тому, що досліджуване явище і дослідник знаходяться у межах різних соціокультурних парадигм. Тому постає проблема співвимірності різних прошарків соціокультурного досвіду, які розглядаються як унікальні, самоцінні й такі, що не перетинаються один з одним.

З культурологічним безпосередньо пов'язаний **вдгаїлізааїйний підхід**, висунутий в історіографії німецьким ученим Г. Ріккертом (1857). Трансформувавшись із ходом *часу* як соціально-історичного цивілізаційного феномена, сучасні прихильники цивілізаційного підходу виділяють у ньому, насамперед, антропоцентризм соціально-історичного характеру - постановку в центр проблеми дослідження людини і вивчення соціальної історії в контексті людського виміру. У випадку наукового аналізу феномена доброчинності в межах Волині як частини більшого соціокультурного організму, цивілізаційний підхід безпосередньо стосується проблем освітнього розвитку цього компонента.

Культурологічний і цивілізаційний підходи в нашому дослідженні дають змогу спиратися на поняття *соціокультурного простору* як підґрунтя аналізу доброчинності як соціально-педагогічного явища. Соціокультурний простір складається з двох підпросторів - соціального й культурного. Соціальний простір, за П. Сорокіним, може бути представлений як окремий весвіт, у якому «визначити становище людини чи якогось соціального явища ... означає визначити їх відношення до інших людей та інших соціальних явищ, взятих за такі точки відліку»⁷⁸⁷. Натомість культурний підпростір є відображенням соціального і віддзеркалює його головні характеристики; стійкі форми соціальної практики (до яких відноситься й доброчинність як соціальна інституція) дають змогу закріпитися стійким нормативно-ціннісним установам,

⁷⁸⁵ Семенов Ю. И. Философия истории : Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней / Ю. И. Семенов. — М.: Современные тетради, 2003. — 412 с.

ⁱ ом іми.

⁷⁸⁷ Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. — М.: Прогресс, 1999. — С. 289.

серед яких і добродійність як аксіологічна характеристика розвитку суспільства на регіональному та загальному рівні⁷⁸⁸.

Регіональний підхід (О. Сухомлинська, 2002)⁷⁸⁹ у нашому дослідженні використовується з метою визначення особливостей становлення добродійності у сфері освіти Волині як історичного регіону, що має свою специфіку. Цей підхід є важливим, впливає на формулювання висновків дослідження й окреслення головних тенденцій розвитку добродійності як історичного явища.

Регіональний підхід є світоглядним концептом, який відображає рефлексію з приводу соціально-культурних суперечностей і відмінностей у площині «регіон-центр» та «регіон-регіон» у межах певних територіальних та історичних кордонів⁷⁹⁰. Користуючись регіональним підходом, ми погоджуємося з точкою зору вітчизняного історика О. Бетлій (2007) про те, що «регіони вносять радше простором дії, значення та досвіду із позірним стосунком до історичних та адміністративних кордонів, унаслідок чого культурні елементи стають найважливішими ознаками регіону, і як такі зазвичай перетворюються на заручників різноманітних ідеологічних і політичних програм»⁷⁹¹.

Особливе значення для дослідження становлення та розвитку добродійності у сфері освіти має **нарративний підхід** (О. Сухомлинська, 2005; Л. Ваховський, 2006)⁷⁹². Нарратив, чи оповідь, якщо приймати ці поняття синонімічно - це форма існування суб'єктивного (вимислу, оповідання особи) в об'єктивному історичному процесі й спробах об'єктивно (в нарративному, знову-ж-таки, сенсі) його описати. За допомогою нарративного підходу історія соціальної педагогіки набуває форми і смислу, впорядковується, дістає структурного поділу (початок, середина, кінець етапу, періоду, процесу, явища)⁷⁹³. Сучасний український педагог-дослідник Л. Ваховський пише, що в площині нарративного підходу історія - «це не те, що було насправді в минулому, а те, що ми про це минуле розповідаємо»⁷⁹⁴.

Ми спираємося на нарративний підхід як на такий, що дає їй змогу Описувати історичні події шляхом формування зв'язного контексту, і при цьому «не просто зберігає цінність різноманіття ... а знаходить своє втілення специфічність і науковість історичного дослідження, де історик конструює і здійснює процедуру охоплення в єдине ціле деякої серії епізодів»⁷⁹⁵.

Головними характеристиками нарративного підходу є *ретроспективність* - аналіз подій минулого через їх проєкцію на сучасність і на майбутнє; *гнзпективність* - залежність історичної оцінки від власної авторської позиції дослідника; *вибірковість* - добирання саме тієї інформації, яка би дозволяла множинність інтерпретацій соціально-педагогічних подій на фоні певного культурного контексту; *специфічність* - вплив соціально-педагогічного знання на формування соціальної ідентичності минулого; *кашнікативність* - вплив на соціально-педагогічне знання культурного дискурсу; *фіксивність* - взаємозалежність історичних інтерпретацій і соціальних умов, у межах яких вони є значущими, суттєвими в очах дослідника⁷⁹⁶.

У цьому сенсі не завжди спрацьовує визнаний механізм представлення одиничної, наприклад, епістолярно зафіксованої історії на фоні загальної історії держави, соціуму, великої соціальної групи. Враховуючи, що проведене нами дослідження історії добродійності у сфері освіти значною мірою спирається саме на індивідуальне, історично персоналізоване бачення цього явища, виражене у листах (як особистих, так і офіційних), окремих архівних документах, спогадах тощо, то й сам нарративний підхід стає ще більш очікуваним і органічно прийнятним для нас.

Суттєвими для нашого дослідження є також власні нарративні категорії: сюжет, функція, час, історія (в розумінні - оповідь), дискурс, точка зору і т.п., якими ми будемо користуватися як готовими нарративними категоріями.

Особливе місце в застосуванні нарративного підходу до вивчення історії соціальної педагогіки займає проблема роботи з текстами (джерелами). Оскільки джерела, як уже було сказано, також є нарративним феноменом, то їх опис - нарратив у нарративі. При цьому аксіологічний зміст такого нарративу полягає у створенні власної соціально-педагогічної історичної інтерпретації, авторських оцінок соціальних стосунків, відношень, ціннісно-мотиваційного контексту життя людей, культурного фону подій досліджуваного періоду.

⁷⁸⁵ Сьров В. Н. Современне перспективы философии истории : поворот к нарративу [Електронний ресурс] / В. Н. Серов. - Режим доступу : siterimn.ttecom.tomskju/Syrov/s_text12.htai#Up.

⁷⁹⁶ Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках [Електронний ресурс] / И. В. Троцук. - Режим доступу : www2.Neu.rWpMtosophy/socjWWrus/couises/narratology.html.

⁷⁸⁸ Там само. - С. 300.

⁷⁸⁹ Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська - К.: АПН, 2003. - С. 4.

⁷⁹⁰ Черепанова Е. С. Региональный принцип в историко-философском исследовании / Е. С. Черепанова // Рабочие тетради по компаративистике. Гуманитарные науки, философия и компаративистика. - СВД, 2003. - С. 35 - 38.

⁷⁹¹ Бетлій О. Невреинайдения Східної Європи [Електронний ресурс] / О. Бетлій // Критика - 2007. - №J - 8.- Режим доступу: http://krvtvka.kiev.Ua/articles/s.2_7_2007.html.

Ваховський Л. Нарратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Леонід Ваховський // Шлях освіти. - 2007. - №1. - С.30.

Нарратология : основи, проблеми, перспектив [Електронний ресурс] : матеріали з спецкурсу / [сост. проф. Е.Г. Трудина] http://www2.usu.ni/philosophy/soc_phu/rus/couises/narratology.html.

Ваховський Л. Нарратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Леонід Ваховський // Шлях освіти. - 2007. - №1. - С.43.

14.2. Витоки системи доброчинності на Волині: феномен едукативних фондів

Поняття «**едукативний фонд**» у XIX ст. означало пожертви (маєтності, капітали, землі), які виділялися заможними представниками місцевої громади західних губерній України для заснування та підтримки навчальних закладів. Польський історик кінця XIX століття Н. Юницький у довідковому виданні про фонди й стипендії Віденського університету зазначає, що «фондом... називається в західних округах Росії маєток чи капітал, заповіданий на користь монастиря, церкви, школи, загалом з доброчинною метою»⁷⁹⁷. Варто відзначити, що такі доброчинні пожертви часто стають предметом дослідження як українських, так і зарубіжних науковців. Ця зацікавленість може бути пояснена не лише загальним пошуканням історико-педагогічних досліджень, а й тим, що Волинь у XIX ст. залишалася регіоном, де законодавчі акти російського Міністерства освіти не знаходили своєї реалізації вповні⁷⁹⁸. Місцева громада, представлена на повітових сеймиках⁷⁹⁹, прагнула самостійно вирішувати питання структури, розташування, рівня, змісту та форм діяльності навчальних закладів - незалежно від етнічної належності та віросповідання мешканців, а натомість обіцяла забезпечувати діяльність сфери освіти на доброчинних засадах.

Ця особлива форма доброчинної підтримки сфери освіти спочатку була найбільш характерна для західних губерній Російської імперії, але в тому чи іншому вигляді поширилася на всі учбові округи. Значення фондів у підтримці навчальних закладів на Волині відзначав візитатор шкіл західних губерній Т. Чацький у листі до одного з організаторів польської Комісії Народної освіти Г. Коллонтая: «Імператор хоче загальної освіти в

⁷⁹⁷ *Фонди и стипендии Виленского учебного округа. Справочное пособие* / [сост. Н. Юницкий]. - Вип. 1. - 4.1. - Вильна: Тип. А. Г. Сьгокина, 1884. - 236 с.

⁷⁹⁸ Польський історик початку XX століття Орест Левицький зазначав щодо цього: «Павло I ... відновив знову католицькі й уніатські єпархії й дарував польським дворянам приєднаних від Польщі областей право з'їжджати на сеймики й обирати зі свого середовища губернських і повітових маршалків, генеральних суддів у головні суди і голів до інших судів». Корниенко В. Н. Попечительство в сфере образования Харьковской губернии: к вопросу о деятельности попечительских советов / Вера Николаевна Корниенко // *Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія»*. - 2002. - Т.8. - С.2.

⁷⁹⁹ *Сеймик* - зменшене від «сейм» - регіональне зібрання депутатів у Речі Посполитій. Фактично припинили своє існування після третього поділу Речі Посполитої (1794 р.), однак залишилися в традиційній назві депутатів від регіональної шляхти в правобережних губерніях України. Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] / [упоряд. Т. В. Ковальова]. - Режим доступу: <http://www.slovtw.net/>

своїй незміряній імперії; чого хоче, того може досягти без перешкод; йдеться тільки про те, щоб його бажання мали відповідні до таких цілей фонди»⁸⁰⁰.

Перш ніж заснувати чи покращити діяльність якогось закладу (собори, церкви, монастирі, богадільні, школи), необхідно було, за місцевим висловом, «зробити для нього фонд», тобто визначити майно, прибуток з якого служитиме призначеній меті. Доброчинний фонд на створення початкової (приходської, парафіяльної, народної) школи здійснювався одним із прийнятих тоді способів, а саме: доброчинник передавав певну частину своїх маєтностей у безпосередню власність закладу; виділявся готівковий капітал з означенням порядку користання відсотками; сам доброчинник виплачував строго означені відсотки, або це робив навчальний заклад; просто визначався щорічний внесок у навчальний заклад з боку доброчинника, забезпечений певними маєтностями⁸⁰¹.

Едукативні фонди стали серйозним фінансово-матеріальним підґрунтям створення й діяльності фактично кожного навчального закладу на Волині. З середини XIX ст. на підставі давніх фондів створювалися «вічні фонди» для значної кількості навчальних закладів у краї. Від самого поняття «фонд» в українській мові з'явилися слова «фондувати», «фондатор», «фондація». Про свої успіхи у збиранні фондів візитатор Т. Чацький писав до Г. Коллонтая (1804): «Громадяни починають робити фонди на шкільки парафіяльні, надаючи землю на сади і для рільництва»⁸⁰².

Ми визначаємо такі головні види едукативних фондів на Волині:

1. Вічні фонди. Це вид доброчинної пожертви на заснування й діяльність навчального закладу, коли кошти виплачувалися щорічно з певної маєтності чи нерухомості (земельних угідь, крамниць, аптек, будинків) у вигляді чітко оговореної суми. Оформлена з доброчинником угода при цьому засвідчувалася й набувала форми юридичного документа, який брався до уваги кожного разу, як здійснювався продаж, оренда, передача визначеної власності у спадок тощо. Окремим видом вічних фондів були духовні заповіді на користь навчальних закладів.

⁸⁰⁰ *X Hugona Koiifetaja kotrespondencya listowna z Tadeuszem Czackim, wizytatorem nadzwyczajnym szkoly w guberniach woicyckiej, podolskiej i kijowskiej przedsikwzka w celu uizxsdzenia instytucyj naukowych i pomnozenia oawiecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach.* - Т.1. / Wyd. F. Kocsiewicz. - Krakow: Drak. Uniwersytecka, 1844. - S. 91.

⁸⁰¹ *Фонди и стипендии Виленского учебного округа. Справочное пособие* / [сост. Н. Юницкий]. - Вып. 1. - 4.1. - Вильна: Тип. А. Г. Сьгокина, 1884. - С.6.

⁸⁰² *X Hugona Koiifetaja kotrespondencya listowna z Tadeuszem Czackim, wizytatorem nadzwyczajnym szkoly w guberniach woicyckiej, podolskiej i kijowskiej przedsikwzka w celu uizNadzenia instytucyj naukowych i pomnozenia oawiecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach.* - Т.1. / Wyd. F. Kocsiewicz. - Krakow: Drak. Uniwersytecka, 1844. - S. 120.

2. *Одноразові фундуші*. Це переважно грошові пожертви, які надавалися навчальним закладам з боку представників місцевої громади одноосібно чи від певної групи. У першій половині XIX ст. ці кошти залишалися в касі навчального закладу і по можливості віддавалися під відсотки у вигляді позик. Отримані відсотки використовувалися для потреб навчального закладу. Згодом, з розвитком фінансово-банківської справи (в другій половині XIX століття), такі капітали віддавалися до банку на тих само умовах (з використанням відсотків).

3. *Стипендіальні фундуші*. Це фактично різновид одноразових фундушів, з тією лише різницею, що їх призначення було чітко окреслено у вигляді стипендії на навчання одного або кількох учнів чи студентів. Стипендія виплачувалася у вигляді відсотків з наданого добродійником капіталу. Часто вона носила ім'я добродійника або за його бажанням - іншої особи.

4. *Пансіони (конвікти)*. Це добродійна жертва на утримання учнів чи студентів під час їх навчання у гімназії, училищі, університеті. Була особливо розповсюдженою на Волині в першій половині XIX ст. та в період існування «спільних учнівських квартир» (50 - 60-ті рр. XIX ст.).

5. *Підписні фундуші*. Цей вид добродійної жертви складався зі значної, як правило, кількості дрібних (або й значних) жертв, зібраних за підпискою протягом певного, завчасно обумовленого, періоду.

До 1832 року добродійними фундушами на Волині займалася спеціальна Фундушова комісія. Саме ця комісія вирішувала справи затвердження, використання, передачі, скасування фундушів у різноманітних випадках. Але у 30-х рр. XIX століття її діяльність було припинено і передано всі виконавчі права училищним радам, а згодом - Радам при попечителях учбових округів⁸⁰³.

Значення, яке надавалося фундушовим училищам з боку влади, виразилося в нормативно-правовому регулюванні їх діяльності; так Височайшим указом 21 грудня 1807 р. було затверджено спеціальне Положення про розпорядження фундушами, що належать Віденському університету й училищам цього округу. У Положенні було встановлено постійну належність фундушів тим навчальним закладам, до яких вони приписані. Ще більше суворості однозначності вміщено в «Правилах для приходських училищ Київської, Подольської й Волинської губерній» (8 листопада 1845 р.), де параграф 56 вказував на «неперервну обов'язкову» силу фундушових записів:

⁸⁰³ Дрифодски фундушевме училища в Юго-Западном крае: их возникновение и средства содержания // Приложение к Циркуляру по управлению Киевским учебным округом за 1900 г. — С.54-55.

«рекомендований захід скасування училищ, у випадку неакуратного надходження внесків на їх утримання, ні в якому разі не може бути поширений на фундушові училища, в силу цієї саме встановленої волею заповідача неперервності актів, яку не може порушити й училищне начальство»⁸⁰⁴. У цьому ж параграфі зазначено також, що нормативно-правові засади використання фундушів вимагають, якщо вони не надаються фундатором систематично, «чинити за правилами, встановленими для стягнення казенних недоїмок з приватних осіб чи за встановленими в самих актах особливими правилами»⁸⁰⁵.

У 1802-1803 рр. було закладено основи **фундушового шкільництва**; цей досвід з Волині згодом розповсюдився на всі підросійські території України⁸⁰⁶. У цей час були створені приходські фундушові училища в тому стані, в якому вони існували фактично протягом ста років. У «Попередніх правилах народної освіти» (1803 р.) у ст. 3. було зазначено, що кожен приход або два повинні мати своє приходське училище. Але для державного казначейства такі витрати були непосильними. Тому в ст. 48 записано, що єдиний шлях заснування таких училищ - приватні кошти місцевих мешканців, які вони бажали б пожертвувати на розвиток освіти. Для волинського краю, який довгий час знаходився під владою Польщі, у цій пропозиції не було нічого нового, адже й до цього навчальні заклади утримувалися тут за рахунок бенефіцій, що надавалися приватними особами монастирям та храмам з умовою їх використання на навчальні Цілі.

Як тільки були обнародовані «Попередні правила...», у другій половині 1803 р. численні представники волинської громади відгукнулися і стали відкривати у своїх маєтках приходські народні школи. Забезпечуючи навчальні заклади фундушами, добродійники оформляли це у вигляді «записів», які були обов'язковими і для їхніх спадкоємців, і для наступних власників маєтностей⁸⁰⁷.

За умови того, що не було ясних законодавчих підстав, училищне начальство було вимушене вичікувати зручного моменту для погашення капітальних сум і недоїмок. При цьому фундатора або спонукали повністю розрахуватися з училищем, або його маєтності виставлялися на продаж, в заставу при опікунській раді училища, в банках. Якщо власник погоджувався

⁸⁰⁴ Там само. - С.48.

⁸⁰⁵ Там само.-С.49.

⁸⁰⁶ Сейко Н. А. Едукаційна комісія / Н. А. Сейко // Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головний редактор В.Г. Кремень. - К.: Інком, Інтер, 2008. - С. 247.

⁸⁰⁷ Приходские фундушевме училища в Юго-Западном крае: их возникновение и средства содержания // Приложение к Циркуляру по управлению Киевским учебным округом за 1900г.~С.45.

Відомості про фундаторів народних училищ та заснованими фондами на Волині (станом на 1 січня 1900 року)⁸¹¹

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фонд	Примітка
Власник с.Кривине, князь Максиміліан Яблоновський	Кривинське	Фонд затверджено в квітні 1828 року; відповідав капіталу 1575 руб.; додатково 1000 руб.	До 1851 року фонд не було реалізовано; училищна рада запропонувала передати його на утримання Аннопільського народного училища, але спадкоємець князя Владислав Яблоновський додав коштів і училище було відкрите в 1851 році.
Князь Станіслав Яблоновський	Анопільське	Капітал фонду не окреслено; фундатор утримував його повністю власним коштом; оплачував в училищі також 2-3 найбідніших учнів на повному своєму утриманні	З 1818 року фундатор припинив утримання училища і справа розглядалася в Фондовій комісії. Згодом частина маєтку була куплена гендзalom шкoвим, який: не прийняв на себе зобов'язань утримання училища, але був згоден робити це неформально, добровільно. У 1886 році новий власник погодився на заміну фондуша щорічними виплатами в сумі 200 руб., аз 1899 року взагалі відмовився утримувати

внести капітальну суму, училище все-таки не було позбавлене різного роду переписки і примусу, тому що фундатори не поспішали з погашенням записів, а почасти розстрочували плату на довгий період, накопичуючи при цьому нові недоїмки. Протести фундаторів при цьому бралися до уваги, так що училищу знов доводилося вживати заходів до повернення добродійної допомоги, як в училищах Олексинецькому, Острозькому, Селецькому Волинської губернії. Іноді майном з усіма правами володіли лише фундатори, що склали записи. При переході до спадкоємця ці зобов'язання не продовжувалися, і навіть в судовому порядку не вдавалося нічого довести. Відомості про фонди приходських училищ, які збереглися протягом кількох десятиліть, подано в таблиці 2.

Зразком добродійного фонду на заснування приходської школи може бути запис брата Тадеуша Чацького - Михайла, який зробив його для створення школи у с. Сільце Волинської губернії. Фундатор окреслює свою жертву так: «визнаючи необхідність парафіяльної школи, наступні накладаю умови і фонду, забезпечені на селі Сільце при костелі парафіяльності латинського обряду, таку школу парафіяльну закладаю я на весь мій селецький ключ⁸⁰⁸,⁸⁰⁹. Фондове шкільництво збереглося протягом фактично усього XIX століття. Так, у 1900 р. на фондові кошти ще утримувалися 26 училищ у Волинській губернії (таблиця: 14.2). Це попри те, що фондовий період, як писав один із інспекторів народних училищ у 1900 році, залишив на століття наперед «недобру спадщину у вигляді нескінченної судової тяганини, що продовжується і донині, коли доводиться крок за кроком відстоювати не лише окремі фондові записи, але в деяких випадках навіть кожен пункт цих умов»⁸¹⁰.

Ключ - маєтності (земельні угіддя), об'єднані належністю до одного власника (родини власників), названий за населеним пунктом, де знаходився центральний маєток шляхтича (дворянина).

⁸⁰⁹ Zasztowt L. Kresy 1832 - 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. -Warszawa, 1997.- S.325.

⁸¹⁰ Приходские фондовне училища в Юго-Западном крае: их возникновение и средства «вдержания // Приложение к Циркуляру по управлению Киевским учебным округом за 1900г.-С.38.

¹ Там само. -С.74-160.

Продовження таблиці 14.2

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фондуш	Примітка
Князь Іосиф Чарториський	Старо-Олексинецьке	Фондуш 1803 року на повне утримання училища без вказівки на конкретну суму фондука	До 1815 року училище не діяло; новий власник земель Гаврило Ржищевський вніс необхідну недоїмку в 1838 році після рішення Фондушової комісії. У 1900 році судова справа продовжувалася, оскільки Олександр Ржищевський відмовив у фінансуванні училища
Вотчинник м.Горохова Валеріан-Антоній Стройновський	Горохівське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Спадкоємиця В.Стройновського графиня Валерія Тарновська продовжила утримання училища; у 1852 р. фондуш оцінювався приблизно 4200 руб.
Поміщик Фридріх Мошинський	Волочиське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Настоятель Волочиського римсько-католицького костьола Іоанн Ігнатовський у 1818 році додатково зобов'язався утримувати в цьому училищі 5 незаможних сиріт

Продовження таблиці 14.2

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фондуш	Примітка
Поміщик Христофор Московський	Устилугське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	У 1821 році училище було переведене в Устилуг
Князь Іосиф Чарториський	Корецьке	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Спадкоємиця Маріанна Потоцька обернула фондуш на капітал 16146 злотих. Після повстання 1831 року половина маєтку була віддана до казни, тому надалі утримання училища здійснювалося наполовину казною і спадкоємицями Потоцьких
Князь Костянтин Чарториський	Клеванське	Фондуш 1820 року на суму 2500 руб.	У 1852 році приміщення училища згоріло, і заняття не проводилися до 1854 року
Порицький пробош Іван Шевальє та таємний радник Тадеуш Чацький	Порицьке	Фондуш 1810 року, капітал 6000 злотих	Училище не діяло після польського повстання 1831 р. до 1834 року
Поміщик с.Несвіжа Іван Маєвський	Несвіжське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Училище було відкрите в 1815 році і діяло до 1832 року. Спадкоємець маєтку А.Омецінський відкрив училище знову в 1852 році

Продовження таблиці 14.2

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фондуш	Примітка
Поміщиця Маріанна Вільга (Потоцька)	Голобське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	До 1821 року і з 1832 до 1835 року училище не діяло. Спадкоємець маєтку поміщик Подгороденський прийняв фондушові зобов'язання
Граф Михайло Чацький	Селецьке	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	У 1804-1812 та в 1832-1834 рр. училище не діяло
Воєвода Михайл Колюмна-Валевський	Тучинське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	До 1815 року училище не діяло
Великий коронний хорунжий Іван Стецький та княгиня Доротея Любомирська	Невірківське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Княгиня Д. Любомирська пожертувала у 1820 році будинок в Невіркові з городом при ньому для вміщення в будинку 24 сиріт обох статей з їх наглядачами та вчителем і вчителькою. Натомість у 1851 році спадкоємець маєтку поміщик Малинський відмовився утримувати притулок, тому призначене на нього утримання було повернене на училище

Продовження таблиці 14.2

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фондуш	Примітка
Графиня Кунеїунда Чацька	Літовижське (Острозьке)	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	З 1832 по 1835 рік училище не діяло
Поміщик Іосиф Корша	Перевальське	Фондуш 1800 року на повне утримання училища	У 1832-1834 рр. училище не діяло
Власниця м.Троянова Щенсна Дзялинська	Троянівське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	У зв'язку з відсутністю учителя училище не діяло у 1822-1824 рр. Після закриття училища в 1832 році училищний будинок згорів, училище не діяло до 1836 року
Вотчинник Мізочського ключа Христофор Карвіцький	Мізочське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Училище не діяло у 1813-1826 та в 1832-1833 рр.
Поміщик Луцького повіту Домінік Чацький	Бережницьке	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	Відкрите в 1811 році й діяло до 1832 року. Фундатор виїхав після польського повстання за кордон, маєтки разом з фондушовими зобов'язаннями були передані в казну
Власник м.Степані граф Станіслав Ворцель	Степанське	Фондуш 1803 року на позне утримання училища	м.Степань у 1833 році за борги власника було передане разом з фондушовими зобов'язаннями казні

Продовження таблиці 14.2

Відомості про фундатора	Назва училища	Відомості про фондуш	Примітка
Власниця м.Локач Маріанна Вільга (Потоцька)	Локачське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	До 1817 року училище не відкривалося.
Власник м.Деражня Тадеуш Божидар-Подгороденський	Дераженське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	При училищі на беззвітному утриманні фундатора додатково утримувалися 4 незаможних учні (конвіктори). У 1832-1835 рр. училище не діяло
Граф Олександр Хоткевич та Дорогостайські ченці кармеліти «взути»	Млинівське	Фондуш 1803 року на ; повне утримання училища	Училище не існувало аж до 1836 року
Поміщик Ігнатій Ротаріуш та Маріанна Фрокет	Теофіпольське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища (І.Ротаріуш) та фондуш 1820 року (М.Фрокет)	Фондуш М.Фрокет призначався для незаможних учнів і складав 500 руб. У 1833 році училище було перетворене на повітове дворянське зі збереженням фондушів
Власники м.Рівного Іосиф і Людвіга Любомирські	Рівненське	Фондуш 1803 року на повне утримання училища	У 1828 році додатковий фондуш надав князь Фрідріх Любомирський (400 злотих)

Аналіз фондушових засад початкової освіти на Волині на початку XIX століття дає змогу стверджувати, що добродчинні фондуші стали першими капіталами початкових шкіл, які зберігалися почасти протягом усього XIX століття й використовувалися як додаткові засоби фінансування приходських шкіл. Наявність і величина едукативного фондуша на заснування й розвиток Навчального закладу залежали, по-перше, від заможності землевласника, оскільки фондуші ґрунтувалися переважно на його маєтностях; по-друге, від особистих християнських чеснот поміщика (шляхтича) та наявності у нього мотивації до здійснення добродчинної підтримки початкових шкіл у своїх маєтках. Головною суперечністю розвитку фондушового шкільництва стала невідповідність між; прагненням значної частини поміщиків і шляхтичів запровадити початкові школи у своїх селах і нерегульованістю законодавства щодо надання фондушів; врешті, це призвело до необхідності ревізувати фондуші, що й відбулося в середині XIX століття.

14.3. Добродчинна підтримка середньої освіти на Волині: феномен Кременецького ліцею

Поняття «гімназія» законодавчо окреслилося у сфері освіти Російської імперії з 1804 р. після прийняття «Статуту університетів» і «Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам». Гімназійна освіта в Україні початку XIX століття перебувала в такому само зародковому стані, як і інші типи навчальних закладів.

Гімназії в Україні, згідно з «Попередніми правилами...» (1803), оголошувалися безстановими, але така соціально-класова невизначеність статусу гімназій на початку XIX століття призводила до небажання дворянства віддавати туди своїх дітей, і вони віддавали перевагу домашньому навчанню. Історик початку XIX століття І. Альошинцев писав з цього приводу, що склад учнів гімназій «був різномірним, і можна з великою ймовірністю додати, що значна частка його припадала на нижчі класи»⁸¹².

Добродчинна підтримка середніх навчальних закладів в Україні мала виражений *регіональний характер*. Наприклад, правобережні та лівобережні губернії Київського учбового округу суттєво відрізнялися у постановці самої проблеми добродчинних коштів у розвитку навчальних закладів; участь шляхти правобережних губерній у фондуванні освіти знаходилася на

⁸¹² *Алешинцев И.* История гимназического образования в России (XVIII и XIX в.) / И. Алешинцев. - СГО.: Издание О.Богдановой, 1912. - С.89.

більш високому рівні, що й виявилось у швидших темпах розвитку гімназійної та училищної освіти. Зауважимо, що дослідження XIX ст., як і сучасна українська історична література, не позбавлені в цьому сенсі певної упередженості. Можна знайти цілком суперечливі оцінки місця та ролі доброчинності з боку місцевої громади у фундуванні навчальних закладів Правобережжя. Попечитель Київського учбового округу Ф. Вітте, відвідавши навчальні заклади округу, писав: «Порівнюючи гімназії в західних губерніях мого округу з гімназіями в Чернігівській і Полтавській губерніях, я дійшов висновку, що у перших між: учнями більше наукового інтересу і жвавості думки, а між учителями більше педагогічних обдарувань і такту, аніж в останніх»⁸¹³.

Гімназійна освіта в Україні на початку XIX століття була фундушовою. Безумовно, найбільші едукативні фонди першої половини XIX ст. припадали на **Волинську** (Кременецьку) **гімназію** (таблиця 14.3). Завдяки бурхливій діяльності Тадеуша Чацького цей навчальний заклад за неповних десять років піднявся до рівня ліцею, почавши з суто гімназійних програм. Звісно, такий ріст вимагав серйозних доброчинних капіталовкладень, якими й стали едукативні фонди⁸¹⁴. Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Волині з боку уряду виділялися досить скупі кошти. Така само ситуація, власне, спостерігалася й на Лівобережжі, однак просвітницькі традиції цього регіону передбачали збереження наявної системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть, починаючи з єзуїтських навчальних закладів. Тому польська шляхта, керуючись принципами дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи його доброчинній діяльності, брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів різного рівня⁸¹⁵.

Відомість капіталів університету св. Володимира, пожертвованих в різний час землевласниками Київської, Волинської і Подільської губерній на утримання Волинського ліцею, а з 8.09.1833 р. присвоєних університетові⁸¹⁶»

№	Хто жертвував	Сума	Час внесення пожертви	Принципи-1 нення пожертви
А. Волинська губернія				
	За записом аптекаря Якова Пфундта, а потім за заставною графа Олізара капітал, забезпечений частиною містечка Рафалоки	625	2.03.1843 р.	
	За записом Луки Отецького 19.10.1803 р. капітал, забезпечений аптекою в Луцьку	937	1854 - 1857 рр. внесено 229 руб. 66 коп. залишок до сплати 707,84 руб.	
	За постановою духовенства луцько-житомирської єпархії 20 жовтня 1803 р. з колишніх монастирів ордену тринітаріїв	1125	?	7 жовтня 1874 р. (не вдалося стягти капітал на користь університету)
	За записом Магдаліни Кучинської, на маєтку Воронів 21 жовтня 1803 р.	3750	3750 22 січня 1872 р.	

⁸¹³ *Vitte Ф. Ф.* Извлечения из отчета о ревизии учебнх заведений Киевского учебного округа в 1862 году / Ф. Ф. Витте. - Б.м.в., б.р.в. - С.21.

⁸¹⁴ Кулжинский И. Г. Воспоминания о Вмьіни / И. Г. Кулжинский. - Б.м.в., б.р.в. - С.9.

⁸¹⁵ Сбитнев И. М. Записки Йвана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Вольши и Подолии, после восстаниж 1831 г., русских школ взамен польских / И. М. Сбитнев. - К., 1887. - 94 с.

⁸¹⁶ *Владттрский-Буданов М.Ф.* История Императорского Университета св. Владимира / М. Ф. Владттрский-Буданов. - К., 1884. - 674 с.

За записом Феліціана Пілявського 12 грудня 1803 р. на маєтку Містишин	600	600 12 лютого 1847 р.	
Того самого жертводавця на тому само маєтку 28 липня 1810 р.	3000	3000 1850 р.	
Того самого жертводавця на богослужіння за померлими	750	750 12 лютого 1847 р.	
Того самого на шпиталь чи хірургічний навчальний заклад при ліцеї	150	150 25 листопада 1847 р.	
За записом Михайла Корженьовського 22 грудня 1803 р. на маєтку Жеребок	900	900	
За записом князя Домініка Радзівіла, на маєтку Колковський ключ 15 вересня 1808 р.	20000	20000 1875 р.	
За записом Миколи Поляновського 14 травня 1811 р. за борговою сумою	1060	1060 ?	
За записом Павла Вигоновського 22 грудня 1803 р.	300	300	
За записом Щенсного Кобилянського 22 грудня 1803 р. на маєтку Дворець	300	300 ?	
За постановою римо-католицького духовенства луцько-житомирської єпархії 20 жовтня 1803 р. з прибутків поезуїтських маєтностей Лища і Ботіна	3750		7 жовтня 1847 року прийнято рішення про неможливість стягнення цих коштів.

За записом флігель-ад'ютанта Онуфрія Мошинського 1 січня 1810 р. на маєтках Степангород і Воронки	1500	1500 1844 - 1855 рр. (у чотири етапи)	
За записом Ігнатія Єловицького на маєтку Сокуль 3 жовтня 1810 р.	750	750 1866- 1869 рр.	
За записом графа Вікентія Красовицького 28 липня 1811 р. на маєтку Владимирець	250	250 7.03.1850 р.	
За записом графа Олександра Поцея 9 травня 1803 р. на маєтку Чарторийськ	3000	3000 4 січня 1844 р.	
Разом по Луцькому повіту		41 687 руб. 50 коп.	
За записом графині Щенної-Дзялинської 24 січня 1804 р. на маєтку Тройнів	375	375 7 вересня 1848 р.	
За записом Валенти Лялевича 10 лютого 1804 р., на маєтку Протівка	375	375 1856 - 1857 рр.	
За записом Осипа Бачинського 10 лютого 1808 р. на маєтках Новополь і Крученці	1875	1875 1853 р.	
За записом Войцеха Валевського 15 січня 1809 р. на маєтку Нединки	1200	1200 1851 р.	
За записом Станіслава Карвіцького 23 лютого 1800 р. на маєтку Карпівці	1125	1125 8.10.1848 р.	
За записом Вацлава Ганського 24 листопада 1806 р. на маєтку Івановичі	3000	3000 10.02.1854 р.	
За записом Федора Урбановського 18 травня 1805 р., на маєтку Бараші	9000	9000 1877 р.	
Разом по Житомирському повіту		16 950 руб.	

За записом Іосифа-Ксаверія, Едуарда і синів Стефана Любовидських на <u>маєтку Іскоростень</u>	3000	3000 11 червня 1843 р.
За заставою Вікентія Трипольського 17 грудня 1828 року на <u>маєтку Ласки</u>	1600	1600 1845- 1851 рр.
Разом по Овруцькому повіту		4 600 руб.
За записом графа Луки Белінського 13 березня 1803 року на <u>маєтку Острополь</u>	3750	3750 1858 р.
За записом князя Юзефа Чарториського на <u>маєтку Корецький ключ 14 вересня 1803 р.</u>	900	900 1851 р.
Той само запис на <u>маєтку Пищів</u> [^]	900	900 <u>1848 р.</u>
За тим само записом на <u>маєтку Смолдирів</u>	900	900 <u>1853 р.</u>
За тим само актом, за розділом між п'ятьма дочками Чарториського на <u>маєтку Корецький ключ</u>	1875	1875 1851 - 1854 рр.
За записом Осипа-Каласанти Малинського 29 вересня 1803 р. на <u>маєтку Кулешівський ключ</u>	1500	1500 1855 р.
За записом Антона-Юзефа Омечинського 28 червня 1811 р. на <u>маєтку Юрківщина</u>	500	500 1850 р.
За записом Якова Малиновського 28 липня 1811р. на <u>маєтках Провалівка і Северини</u>	625	625 1864 - 1865 рр.
За записом Карла Прушинського, 9 березня 1812 р., на <u>маєтку Заборжище</u>	750	750 1851 р.

За записом Леонарда-Мартина Врочинського 24 вересня 1803 р. на <u>маєтку Кам'янка</u>	562	562 1845 р.
За записом Юзефи Валевської, у дівоцтві княгині Любомирської, 23 вересня 1803 р. на <u>маєтку Полонський ключ</u>	3750	3 750 1852 р.
За записом Христофора Карвіцького 3 березня 1824 р. на <u>маєтку містечко Любар та на Мізочському ключі лубенського повіту</u>	18 000	18 000 1848 р.
Разом по Новоград-Волинському повіту		39 562 руб. 50 коп.
За записом князя Карла Яблоновського 9 вересня 1803 р. на <u>маєтку Острог</u>	1125	1125 1853 р.
За записом Ігнатія Подгородецького 9 вересня 1803 р. на <u>маєтку Гульча</u>	1125	1125 1846 р.
За записом Філіпа Вигури 9 вересня 1803 р. на <u>маєтку Горбакове</u>	300	300 1844 р.
За записом Луки Лазінського 9 вересня 1803 р. на <u>маєтку Коростява</u>	375	375 1844 р.
За записом Осипа Отецького 15 вересня 1803 р. на <u>маєтку Расники</u>	1875	1875 1851 р.
За записом Олександра Малиновського 16 вересня 1803 р. на <u>маєтку Блудов</u>	450	450
За записом Станіслава-Костки Іногорського-Ленкевича 16 вересня 1803 р. на <u>маєтку Гуша</u>	1500	1500 ?
За записом дійсного статського радника сенатора графа Августа Ілінського 17 вересня 1803 р. на <u>маєтку Ключ Острозького князівства</u>	3000	3000 1848 р.

За записом Людвіка Чернецького 21 грудня 1803 р. на маєтку Вогоринь	300	300 1845 р.	
За записом Фелікса Кадлубицького 23 січня 1803 р. на маєтку Окнин	750	750 1845 р.	
За записом Ієроніма Валецького 15 січня 1809 р. на маєтку Боровиця	2100	2100 1853 р.	
За записом Казимира Гленбоцького 15 жовтня 1810 р. на маєтку Новорадчиця	300	300 1851 р.	
За записом аптекаря 1803 р. на аптеці в Острозі	750	1852 р.	
За заставною поручника Івана і його дружини Стройновських 13 січня 1827 р. на частині села Кур'янка	128,60	128,60 1848 р.	
За записом вдови Троцького графині Феофіли Платер 16 листопада 1809 р. на маєтках Здовбиць і Здолбунів	22500	4 серпня 1849 р. фондуш повернено фундаторам через неможливість передачі за умовами запису (22 500)	
Разом по Острозькому повіту	36 578 руб. 60 коп.	Реально залишилося фондушів: 14 078 руб. 60 коп.	
За записом аптекаря Карла Рутзаца 10 вересня 1803 р. на аптеці в Заславлі	1125		
За записами князя Януша Сангушка 10 вересня 1803 р. на маєтку Заславльської волості	7500	7500 1841 р.	

За записом князя Євстафія Сангушка 19 вересня 1803 р. на маєтку Антонін	1875	1875 1841 р.
За записом князя Четвертинського 17 вересня 1803 р. на маєтку Медведівка	1125	1125 1840 р.
За записом Францішка Буржинського 25 вересня 1803 р. на маєтку Зелінці	375	375 1852 р.
За записом Войцеха Макогона-Подгородецького, 26 вересня 1803 р. на маєтку Риштовка	375	375 1845- 1847 рр.
За записом Францішка Млодзяновського 26 вересня 1803 р. на маєтку Драчі	375	375 1845 р.
За записом Осипа Раєвського 28 вересня 1803 р. на маєтку Косків	375	375 1840 р.
За записом ченців Кармелітів 1803 р. на їхньому маєтку Городище	900	900 1874 р.
За записом князя Юзефа-Гавриїла Святополк-Четвертинського 18 січня 1810 р. на маєтку Хролин і Новичі	900	900 1842 р.
За записом Ігнатія Романа на маєтку Нучкали	375.	375 1847 р.
За записом Валеріана Пшилуського 7 липня 1816 р. на маєтку Жабча	1500	1500 1852 р.
За закладною Антоніни Жуковської 8 серпня 1827 р. на частині с. Малевичі	996,56	996,56 1853 р.
За закладною Владислава Мешкович-Прилуського 12 грудня 1829 р. на маєтку Курганівка	720	720 1850 р.
Разом по Заславльськомд		16 391 руб. 56 коп.

Крім фондушів повітових училищ, візитатор Т. Чацький заснував подушний едукативний фондуш - по 1 руб. ас. з кожної ревізької душі⁸¹⁷. Разом цей фондуш склав 46 200 руб. На ці кошти у Києві заснувалася гімназія, у Вінниці ж шляхта створила свій едукативний фондуш (15 000 руб.) - на гімназію й училища Поділля.

Важливий засіб поліпшення діяльності гімназій Т. Чацький вбачав у поєднанні зусиль місцевого населення з діяльністю уряду. Першим результатом цієї взаємодії було удосконалення матеріальної бази училищ та гімназій приватними добровільними внесками. Уряд, безперечно, розраховував на меценатство і приватну благодійність. Тому Т. Чацький особисто звертався до місцевих губернаторів, предводителів дворянства з рекомендаційними листами від міністра освіти та попечителя А. Чарториського і збирав кошти на устрій гімназії в Кременці та інших містах південно-західних губерній.

Державна підтримка Волинської гімназії на той час складала близько 60 % усіх коштів, які витрачав цей навчальний заклад. Казенні кошти інших навчальних закладів регіону були ще меншими, оскільки Кременецький лицей претендував на рівень вищого навчального закладу, інші ж представляли ступінь середньої й початкової освіти. Добровільна підтримка освіти на Правобережжі на той час була визначальним чинником її становлення і розвитку. Власне, таким станом справ і скористався російський уряд під час реформування освіти на початку XIX століття і розширення мережі навчальних закладів.

У 1803 р. на зібранні волинського католицького духовенства Т. Чацький досяг з ними згоди про утримання власним коштом школи при кожному костелі в губернії. Це був перший значний крок до добровільного фінансування навчальних закладів середнього та початкового рівня в регіоні⁸¹⁸. Фондушова добровільність на Кременецьку гімназію початку XIX століття представлена на рисі. У зв'язку з тим, що 1803 р. став визначальним для формування системи фондушів, він подається на рисунку окремо від інших періодів. Цікаво, що значна частина пожертв робилася протягом вересня 1803 р. або грудня місяця якогось певного року. Саме у серпні - вересні 1803 р. Т. Чацький здійснив кілька зустрічей з шляхтою Волинської губернії, аби схилити її до добровільної діяльності. Успішність цих зустрічей відобразилася у кількості фондушів на користь Волинського ліцею;

Ревізька душа - зареєстрована особа селянина чоловічої статі за переписом; вносила в тлв. «ревізькі сказки».

Пізніше, після 1831 року та скасування польських шкіл, оцінки цієї події стали суто негативними. І.Кулжинський писав, що «Чацький влаштував таке число приходських училищ: 85 у волинській губернії, 26 в подільській і 15 в київській. Всі ці «парафіяльні школи» ... були капканами для вловлення в папізм православних руських дітей, і таких капканів раптом розставлено було сто двадцять шість!!!».

згодом вони стали університетськими фондушами. Натомість якщо йдеться про грудневі пожертви, то зважуємося припустити (як версію), що добровільна діяльність значно активізувалася перед католицьким Різдом. Тому схилити шляхту до пожертв було в цей час, напевно, простіше.

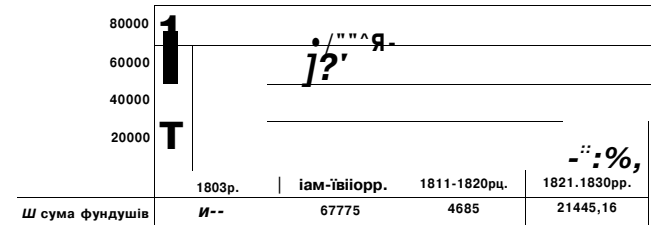

Рис 14.1. Величина едукативних фондушів на заснування Волинської (Кременецької) гімназії (в руб.), які надійшли протягом першої третини XIX ст.⁸¹⁹

Розподіл добровільної підтримки створення Кременецького ліцею серед представників різних повітів Волинської губернії представлено на рис. 14.2.

Рис. 14.2. Величина добровільних внесків на розвиток Волинського (Кременецького) ліцею з повітів Волинської губернії у першій третині XIX ст. (у руб.)

⁸¹⁹ До речі, і надалі перед значними християнськими святами було прийнято займатися добровільністю, тому була можливість залучення пожертв до допомоги найбільшій учням у навчальних закладах різного рівня.

М. ВладіМірський-Буданов так характеризував Т. Чацького, цитуючи попечителя Київського учбового округу Є. фон Брадке: «Кременецький лицей був влаштований знаменитим Чацьким, людиною знатною, заможною, всіма поважаною, надзвичайно освіченою і до фанатизму відданою навчальній справі, для успіхів якої він був готовий на всіляку жертву. Він старався добувати потрібні суми, пропонуючи свої клопотання, а рідкісні книги та інші визначні предмети просто крав власноруч»⁸²⁰,

Олександр I призначив Т. Чацького генеральним візитатором згаданих губерній, що стало початком формування системи едукативних фондів. Для влаштування волинської гімназії у Кременці у 1803 р. було зібрано 415 455 злотих (близько 62 320 руб.). Т. Чацький став справжнім проповідником доброчинності.

Т. Чацький і сам надав чимало коштів для фінансової підтримки Кременецького лицю - вклав у цю справу дві третини власного капіталу. Волинський шляхтич Я. Охоцький у своїх спогадах писав про Т. Чацького: «З неухильним честолюбством збирав для цього пожертви, а Насправді присвятив цьому й переважну більшість свого маєтку»⁸²¹. Одразу після створення гімназії був виданий царський указ, який закріплював за лицеем Кременецьке староство⁸²², яке давало спочатку 3 035 руб. ер. річного прибутку, а згодом 7 345 руб. ер.⁸²³. Крім того, гімназія отримувала щорічну підтримку від влади у розмірі 5 700 руб. ер. Через два роки їй було віддано у користування лісові угіддя та будинок колишнього василіянського монастиря⁸²⁴. Значні пожертви до каси Кременецького лицю надходили від графа Неруша Олізара (140 000 злотих) [6 марта 1809 г. Об утверждении акта завещания Графа Олизара на заведение больницы при Вольшской гимназии : Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. ~ Т. I. : Царствование императора Александра I. 1802 - 1825. - СПб., 1864. - С. 487] та графині Теофіли Платер (15 000 злотих)рз.

⁸²⁰ *Летописно-биографические записки фон Брадке // Русский архив. - 1875. - С. 2.*

⁸²¹ *Ramki Jana Duklana Ochockiego z pozostawionych po nim naskopisow przepisane przez J.I. Kraszewskiego. - w 4t. - Ш. - Wilm: Naki. Jyzefa Zawadzkiego, 1857. - S.187.*

Староство - адміністративно-територіальна одиниця поділу в Речі Посполитій та Великому князівстві Литовському. До складу староства належали одне чи більше міст та містечок і кілька сіл. Староства надавалися вищим урядовцям за їхню службу як нагорода. Назва цієї адміністративної одиниці традиційно використовувалася в документах (переважно заповітах та документах купівлі-продажу) на початку XIX століття.

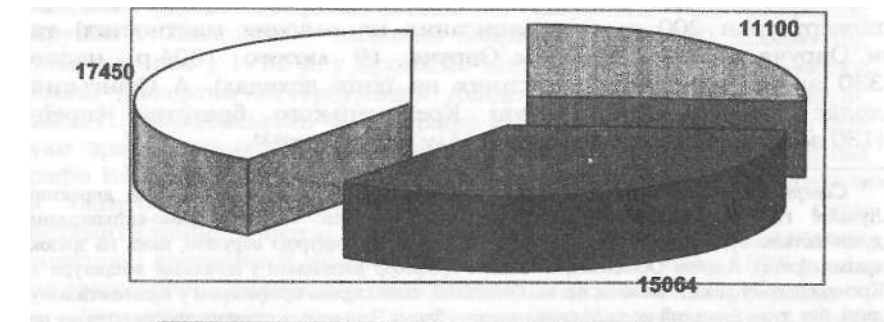
⁸²³ *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения (1864 г.). - Т. I: Царствование императора Александра I. 1802-1825. - СПб., 1865. - С.408.*

⁸²⁴ 13 юаня 1807 р. О помещении Вольшской гимназии в Василианском монашре в Кременце // *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Т. I : Царствование императора Александра I. 1802-1825.-СПб., 1864.-С.423.*

⁸²⁵ *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения (1864 г.). - Т. I: Царствование императора Александра I. 1802- 1825.-СПб., 1865.-С.529.*

Фінансування Кременецького лицю було закладено в його найважливішому документі - «Статуті», який належав ще до Волинської гімназії, але залишився таким і в лиці⁸²⁶ : «На утримання цієї гімназії понад щорічну суму 5 700 руб. ер., покладених на неї за штатом поряд з іншими гімназіями Віденського учбового округу, що має відпускатися з казни на рахунок поєзуїтських доходів, визначаються відсотки з капітальної суми 194 400 руб. ер., яку жертвують нині шляхта і духовенство Волинської губернії, що складає 15 420 руб., а при цьому все, що тільки може бути внесено громадянами згодом». І далі: «не дозволяється без точної згоди університету [Віленського - Н.С.], затвердженої попечителем його, переносити фондусові суми на іншу нерухомість для забезпечення»⁸²⁷.

Як свідчать документи⁸²⁸, щорічний доход Волинської гімназії у 1807 р. складав більше 42 000 руб. Частка доброчинних коштів у фінансуванні Кременецького лицю подана на рис. 14.3.

СЗ казни

- прями пожертви від шляхти

Пз відсотків з доброчинних пожертв

Рис. 14.3. Частка доброчинних пожертв у фінансуванні Волинської гімназії станом на 1807 р. (у руб.)

⁸²⁶ *Сборник материалов для истории просвещения в России, ивлеченных ю архива Министерства Народного Просвещения. - Т. III: Учебные заведения в западных губерниях. 1805 - 1807. - СПб., 1898. - С.147.*

⁸²⁷ Там само.-С.150.

⁸²⁸ Там само.-СІ 153.

Алойзи Осінський⁸²⁹, свого часу викладач Кременецького ліцею, зібрав та систематизував наявні на той час відомості про фундаторів ліцею і виклав їх у спеціальній праці на пам'ять діяльності Т. Чацького⁸³⁰.

Не дивлячись на етнічний, навіть дещо кланово-етнічний характер доброчинності (оскільки ідея все одно полягала в збереженні й поширенні польськомовної освіти на території кількох губерній), - до цього списку долучилися й представники інших етнічних груп, наприклад, єврейської громади. Щоправда, їхня участь у справі фундування ліцею була досить обмеженою (і незначною фінансово), а загалом ніколи фактично не сягала університетського рівня. Балтазар Гельтцер 28 серпня 1803 р. надав Волинській гімназії на проведення хімічних дослідів фундуш 250 злотих, що записані були на Висніовецькій аптеці, Адам Фішер - 600 злотих на навчання цирульників. Кременецький кагал 4 вересня 1803 р. на загальні потреби гімназії надав фундуш 500 злотих, Яків Пфундт, луцький аптекар, пожертвував 250 злотих фундуша, записаних на його власній аптеці⁸³¹.

Крім цього, підтримали Волинську (Кременецьку) гімназію єврейські громади м. Любара (місцевий кагал⁸³² 16 лютого 1804 р. пожертвував 200 злотих, записаних на власних маєтностях) та м. Овруча (кагал євреїв м. Овруча 19 лютого 1804 р. надав 330 злотих фундуша, записаних на їхніх доходах). А. Осінський додає ще «вічний» фундуш Кременецького братства євреїв (130 злотих) та Немирівського кагалу (60 злотих)⁸³³.

Своєрідний спогад про А. Осінського залишив І. Кулжинський, перший директор Луцької гімназії: «Після біскупа першою особою між тодішнім римо-католицьким духовенством був інфулат (тобто прелат з єпископською митрою інфулою, щось на зразок архімандрита), Алойзи Осінський, колишній професор латинської і польської літератури в Кременецькому ліцеї... Знаючи, що кс. Осінський, який служив професором у Кременецькому ліцеї, був дуже близький до засновника ліцею - Фадея Чацького, я старався звести розмову на цю визначну особистість. Осінський запалився, виніс мені зі свого кабінету власну книгу «О іусіи і писмах Tadeusza Czackiego», подарував мені цю книгу зі своїм написом, і весь час, проведений мною в його домі, вже ні про що інше не говорив, як тільки про Чацького». Кулжинський І. Г. Воспоминания о Вольїни / И. Г. Кулжинский. - Б.м.в., б.р.в. - С. 10-11.

⁸³⁰ *Osicista A.O* іусіи і писмах Tadeusza Czackiego rzecz czytana па zebraniu Gimnazium Wojskiego 30 lipca 1813 roku. - Krzemieniec, 1816.-414 s.

Зауважимо, що це були далеко не найзначніші фундуші на розвиток Волинської гімназії.

² *Пісня* першого поділу Польщі з ініціативи білоруського генерал-губернатора головними одиницями самоуправління єврейської громади в межах смуги осілости були визначені саме кагали. Микола П скасував їх діяльність у 1844 р. Кагал зберігав увч надходження від членів общини місцевих євреїв і визначав їх передачу на утримання навчальних закладів, синагог, лікарень, а також на громадську благодійність. Корниенко В. Н. Попечительство в сфере образования Харьковской губернии: к вопросу о деятельности попечительских советов / Вера Николаевна Корниенко // Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія». - 2002. - Т.8. - С.16 - 38.

⁸³³ *Osicski A.* О іусіи і писмах Tadeusza Czackiego rzecz czytana па zebraniu Gimnazium Wojskiego 30 lipca 1813 roku. - Krzemieniec, 1816.-S.310.

Найбільші фундуші, які ввійшли в історію доброчинності Правобережжя, були надані в розмірі кількох тисяч злотих і спиралися на значні маєтності чи заощадження представників місцевої громади. Зауважимо, що проводити паралель між фінансовим становищем доброчинників Кременецького ліцею та величиною їхнього внеску не варто. Величина доброчинного внеску залежала, передовсім, від особистісних характеристик заможного мешканця краю, його готовності надати фінансову підтримку розвитку освіти та розуміння необхідності такої допомоги. Так граф Ігнаци Аєдоховський подав доброчинної допомоги 200, а Дзялинська графиня Щенсна - лише 100 злотих⁸³⁴.

Доброчинна фінансова підтримка стала передумовою створення у Волинській гімназії розвиненої навчальної бази. Гордістю закладу була бібліотека, фонд якої становив 24 379 назв у 34 378 томах і був оцінений у 56 820 руб. ер. Бібліотека була зібрана завдяки жертвам та придбанню книг адміністрацією і мала в своєму складі низку окремих зібрань⁸³⁵.

Подарунками й приватними жертвами поповнювалася також унікальна колекція мінералогічного кабінету. Її основу складала зібрання короля Станіслава Августа (7 703 мінералів), дарунок Г. Коллонтая - зібрання лабрадоритів (6 000 предметів), придбане ним у 1792 р. у Дрездені. Інші відомі доброчинні внески склали пожертви Петербурзької Академії наук - 319 предметів, князя Й. Понятовського - 236, графа Мошинського - 341, серед них були зразки діамантів, кришталю та рідкісних порід. Пожертва графа Валіцького налічувала 263 екземплярів шліфованого каменю та багато іншого. До 1817 р. надбання кабінету не були систематизовані. Учитель гімназії Стефан Зенович⁸³⁶ упорядкував колекцію і доповнив її зібранням мінералів, знайдених у 1828 р. під час географічної експедиції по Волинській і Подільській губерніях.

Безпосередньо перед скасуванням Кременецького ліцею (станом на 9 лютого 1833 р.), як вказує Д. Бовуа, щорічна доброчинна підтримка ліцею з боку місцевої громади становила 18 788 руб. ер., фінансування ж з боку держави складало лише 5 183 руб. ер. Заняття в Кременці припинилися у травні 1833 р. До цього часу доброчинні кошти витрачалися за їх прямим призначенням: виплачувалися стипендії та утримувалися конвікти. З огляду на вище сказане, можна стверджувати, що доброчинне підґрунтя створення й діяльності Кременецького ліцею

⁸³⁴ *Kieniewicz S.* Jyzef Dzaijyski. - Krakow, 1930. - S.19-22.

⁸³⁵ *Колядент С. М.* Кременецький ліцей у системі освіти Волині у XIX - першій половині XX століття: монографія / С. М. Коляденко. - Житомир: ЖДПУ, 2002. - 124 с.

⁸³⁶ *Зенович Стефан* (1779-1856) - доктор філософії, член Варшавського Товариства приятелів наук. З 1814 р. - викладач хімії й мінералогії в Кременецькому ліцеї, з 1834 р. - професор хімії Київського університету.

стало унікальним виявом добродійної допомоги в сфері освіти в 1803-1832 рр.⁸³⁷.

Крім власне фундування гімназій та ліцеїв, у цих навчальних закладах на початку ХІХ ст. досить поширеною була така форма добродійності, як стипендіальні **фундуші та ішнів'їкти (пансіони)**.

Форми добродійності у сфері гімназійної освіти у ХІХ - на початку ХХ ст. були представлені стипендіальними фондами, фондушами на утримання гімназій, разовими матеріальними пожертвами (придбання обладнання, посібників, нерухомості, літератури тощо), а також діяльністю (негрошовою) добродійністю (безплатне утримання пансіону, безплатні медичні консультації тощо). Значну частку в системі добродійності становила діяльність товариств допомоги незможним учням та інших добродійних організацій у гімназіях.

Стипендіальні фонди як форма добродійності у сфері середньої освіти стали розвиватися з початку ХІХ ст. Проте відсутність регулярної звітності щодо добродійних пожертв у першій половині ХІХ ст. ускладнює можливість їх аналізу. Н. Юницький, аналізуючи фондуші й стипендії початку ХІХ століття, писав: «Щодо латинського слова «стипендія» (stipendium, від stips - грошова допомога і pendere - платити), можна лише зауважити, що воно отримало таке право громадянства в нашому шкільному житті, що без пояснень кожен читач розуміє його як плату за виховання бідного учня чи допомогу, видану незможному учневі»⁸³⁸.

Стипендіальний фондуш передбачав передачу певної суми коштів окремій особі чи педагогічній раді навчального закладу для призначення стипенді; ці кошти були найчастіше прибутком з маєтку чи кількох маєтків заможного мешканця. Одним із перших стипендіальних фондушів першого етапу розвитку добродійності у сфері освіти України був досі мало вивчений фондуш на Кременецький ліцей - стипендіальний фондуш Яна Лернета. Його особливість, крім величини самого фондуша, полягала ще й у тому, що він не мав під собою жодних маєтностей, а ґрунтувався на значному грошовому капіталі (123 000 злотих), що було нетиповим явищем для початку ХІХ століття.

Ян Непомуцен Каласанти Лернет (1745 - 1820), засновник одного з найзначніших стипендіальних фондушів в Україні першої половини ХІХ ст., не був потомственным шляхтичем із розгалуженою

родословною, як більшість фундаторів гімназій та ліцеїв в Україні. Як стверджує «Польський біографічний словник», «невідомо, з якої він країни, хто були його батьки і де він навчався. 14.04.1780 р. отримав від короля Польщі звання придворного лікаря і призначення на посаду лікаря у Волинському воєводстві. Мешкав у Дубні. 11.05.1806 р. обраний членом Варшавського товариства приятелів наук»⁸³⁹. Деякі відомості про життя добродійника містить також «Російський біографічний словник»: «Почав службу при дворі польського короля Станіслава Августа, потім у 1805 р. був запрошений для завідування відкритою у Кременці гімназією⁸⁴⁰, а з 1806 р. займав гіосїду директора училищ Волинської губернії, за якої й закінчив життя»⁸⁴¹.

Незважаючи на поширеність едукативних фондушів як форми добродійності у ХІХ ст., фондуш Яна Лернета займає серед них особливе місце. Це можна пояснити кількома причинами. По-перше, цей фондуш з самого початку призначався для Кременецької (Волинської) гімназії, що вказувало на його значущість і важливість. По-друге, вражали розміри самого фондуша. За записом (заповітом), складеним за життя Яна Лернета, сума пожертви складала 30 000 руб. ер., відданих під 6 % річних (тобто 1 800 рублів). Ці відсотки мали повністю забезпечити утримання чотирьох учнів ліцею. Сутність конкурсу на отримання звання стипендіста Лернета полягала у тому, що кожен претендент на стипендію мав письмово відповісти на низку запитань, запропонованих викладачами ліцею з різних галузей знань. На наступний день відповіді кандидатів публічно оголошувалися і вони відповідали: «Ще на п'ять питань, запропонованих викладачами»⁸⁴². Стипендіати Я. Лернета мали навіть свою форму одягу - гімназійні мундири з жилетом і брюками чорного, а не білого, як у всіх? кольору та літерами «L» на гудзиках⁸⁴³. По-третє, у заповіті несподівано чітко (як на законодавчу культуру 1809 р.) і навіть прагматично виписані умови використання добродійних коштів з цього фондуша. Йдеться про те, що, як правило, добродійники не окреслювали у заповітах, як саме у кожному конкретному випадку має переміщуватися, змінюватися, переводитися з місця на місце сума добродійного внеску. Натомість Ян Лернет зміг передбачити навіть скасування Кременецького ліцею, хоча на момент підписання заповіту цьому навчальному закладові нічого не загрозувало.

⁸³⁹ Polski Słownik Biograficzny. - Wrocław- Warszawa-Kraków, 1972. - Т. ХV. - С.88.

⁸⁴⁰ Там само. - С.89.

⁸⁴¹ Русский биографический словарь. - СПб., 1914. - Т. 12 / [под ред. Н. Д. Чулина, М. Г. Курдюмова]. - С.315.

⁸⁴² 6 марта 1809 г. Об утверждении акта завещания Лернета на фондуш для четырех учеников Вольшской гимназии // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. — Т. I.: Царствование Александра I. - СПб., 1864. - С. 498.

⁸⁴³ Коляденко С. М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині у ХІХ - першій половині ХХ століття: монографія / С. М. Коляденко. - Житомир: ЖДПУ, 2002. —124 с.

Шоправда, у деяких джерелах можна знайти нарікання на систему навчання й систему добродійності в Кременецькому ліцеї: «Наукова система, наскільки тепер можу судити, не була найшасливіше підібрана. Було всього по троху, і кожен мусив те «всього по троху» спробувати! Звідси - жодної спеціалізації, а багато фанфаронства й ерудитії папуг. Але Чацького цілком у тому винуватити не можна. В час просвітництва нашої громади, беручи у неї фондуші на цей публічний заклад, так треба було їх проявити, що за свій милий гріш кожен для свого потомства накупив незмірного розуму». Olizar G. Pamurtniki. 1798 — 1865. - Lwów, 1892.-S.25.

⁸³⁸ *Фондуши* и стипендии Виленского учебного округа. Справочное пособие / [сост. Н. Юницький]. - Вмп. 1, Ч. 1.- Бильна: Тип. А. Г. Смиркина, 1884. - С.310.

Ян Лернет визначив ще одну специфічну особливість своєї пожерти: його фондуш був конвіктовим, тобто призначеним на повне утримання стипендіатів, а не лише на оплату навчання⁸⁴⁴. Добродійник навіть передбачив можливу інфляційну загрозу для своїх коштів, а значить, для добробуту пансіонерів: «Кожні 20 років гімназія на підтвердження вищого начальства визначає, чи треба і як треба збільшувати річну виплату для учнів»⁸⁴⁵.

Опікуном свого фондуша Ян Лернет призначив візитора шкіл Волинської, Подільської й Київської губерній Т. Чацького, а по його смерті - старшого сина опікуна, тоді внука, чи інших родичів по чоловічій лінії. Однак Т. Чацький згодом передав свої повноваження луцько-житомирському римо-католицькому архієпископові⁸⁴⁶.

На прикладі фондуша Яна Лернета можна простежити не лише тенденцію до контролю за добродійними коштами з боку держави, в особі попечителів навчальних округів передусім, а й дійти висновку про слабкість наявної у першій половині ХІХ ст. нормативно-правової бази, яка б захищала права жертводавців (та й самих стипендіатів).

Ян Лернет сформулював певні перестороги щодо вибору учнів для свого фондуша: це не могли бути, наприклад, діти професорів гімназії (аж до третього коліна та діти всіх гімназійних чиновників). Фондатор прагнув досягти максимальної об'єктивності у виборі кандидатів на отримання стипендій. Його стипендіати повинні були мати: закінчений 2-й клас, щеплення від віспи, незаможних, батьків, але не кріпосник. Якби ж хтось із вихованців фондуша в певний момент перестав би відповідати цим вимогам, то він виключався з нього, а допомога розподілялася на трьох інших учнів, до остаточного отримання ними освіти⁸⁴⁷.

Фондуш Яна Лернета демонстрував, з одного боку, бажання і можливості фондаторів підтримати розвиток навчальних закладів, а також прагнення надати фінансову підтримку окремії особистості. З іншого боку - дає можливість дійти висновку про спорадичність добродійності першої половини ХІХ ст. в Україні, відсутність системності в регіональному, законодавчому та етнокультурному контексті розвитку цього явища.

Особливою формою добродійної допомоги учням у гімназіях та ліцеях України стали *пансіони (конвікти)*. Так діти заможних батьків мешкали при монастирях або на квартирах учителів з оплатою за домовленістю. Діти всіх інших були організовані пансіони, оплачувані переважно з добродійних коштів гімназії. Наприклад, у

⁸⁴⁴ Русский биографический словарь. - СПб, 1914. - Т. 12 / [под ред. Н. Д. Чечудина, М. Г. Курдюмова]. - С.315.

⁸⁴⁵ *О управленіи* и заведывании Попечителем Киевского учебного округа Лернетовским фондушем. - ЦЩАК. - Ф. 707. - Оп. 309. - Спр. 2, 18% р.: В 2 т. - Т. 1. - 212 арк.; - Т. 2. - Арк. 132. Там само. - Арк. 67.

⁸⁴⁷ Там само. - Арк. 135 звор.

Кременецькому ліцеї Т. Чацький розташував вихованців у приватних будинках по вісім-десять чоловік, попередньо зібравши відомості про добру репутацію власників будинків. Таке утримання учнів ліцею забезпечувало додатковий догляд за ними. З іншого боку, завдяки добродійній допомозі місцевої громади краю мешканці Кременця мали додаткову можливість заробити на прожиття. Конвікти розподілялися на «фондушові» й «вільні»; останні були закладені у 1811р. Польська громада краю збрала кошти на утримання сімнадцяти учнів. Зазначимо, що цей фондуш став чи не першою можливістю отримання високого рівня освіти для дітей із незаможних волинських родин.

Крім того, заможні учні гімназії утримували двадцять інших учнів гімназії. Однак після смерті Т. Чацького дирекція гімназії під тиском влади змушена була провести деякі зміни. Були ліквідовані дрібні фондушові конвікти і створена єдина велика казармена бурса.

Добродійною діяльністю у ліцеї займалися й самі студенти, створюючи громадські організації. Так, наприклад, існувало «Молодіжне товариство добродійності Волинської гімназії». Основи добродійного товариства заклали випускник Кременецької гімназії Флоріан Лашовський, котрий звернувся 28 вересня 1814 р. з офіційною пропозицією до тодішнього візитора Філіпа Пляттера щодо створення організації, яка б матеріально допомагала учням гімназії. На наступний день на зібранні молоді Волинської гімназії був призначений голова товариства - Карл Сінкевич, головний касир - Шимон Заборовський. Крім того, існувало «Товариство приятелш науки», яким керував особисто Ф. Пляттер⁸⁴⁸. Зауважимо, що це найбільш ранній зі знайдених у процесі дослідження факт громадської добродійності.

Отже, головними рушійними силами розвитку добродійності першої половини ХІХ ст. були соціально-економічні та соціокультурні умови, які визначали рівень добробуту волинської еліти та рівень її соціальної відповідальності, а також традиції добродійності, які склалися в регіоні впродовж ГХ-ХІХ століть.

Добродійність стала явищем соціокультурним, соціально-педагогічним і соціально-економічним, адже протягом ХІХ - початку ХХ ст. держава виявляла неабияку зацікавленість до добродійників як джерела фінансування установ соціального захисту та навчальних закладів. Таке ставлення соціуму стало підтвердженням значущості інституту добродійності для підтримки соціального миру й стабільності в країні.

Головними передумовами розвитку добродійності у сфері освіти Волині у першій половині ХІХ століття стали соціально-економічні

⁸⁴⁸ *Коляденко С. М.* Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805 - 1833 рр.): дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Світлана Миколаївна Коляденко. - К., 1997. - 144 с.

(поступальний соціально-економічний розвиток Волині, накопичення великих капіталів у руках промислової й аграрної буржуазії та купецтва); соціально-політичні (становлення імператорської родини як доброчинника, переділ територій та переведення значної частини українських земель під владу Російської імперії, розгортання місцевого самоврядування та громадської ініціативи); соціокультурні (зростання суспільної потреби в професійній підготовці кадрів для промисловості та сільського господарства, зацікавленість представників соціальної еліти в кваліфікованих працівниках для своїх підприємств тощо).

Головними *суб'єктами* доброчинної підтримки сфери освіти Волині першої половини XIX століття стали: 1) імператорська родина як соціальна інституція - доброчинник і меценат, приклад якої мали наслідувати інші вельможні особи та їхні родини; завдяки цьому суб'єктові було ініційовано створення й діяльність перших доброчинних товариств в Україні: Імператорського Людинолюбивого товариства та Відомства закладів імператриці Марії; 2) доброчинні товариства місцевого рівня, насамперед, товариства допомоги незаможним учням при навчальних закладах різного типу; 3) храми й монастирі, переважно римо-католицькі; 4) педагогічні та попечительські ради навчальних закладів; 5) приватні особи - попечитель Київського учбового округу, підприємці, купці, землевласники, чиновники тощо. Головними *об'єктами* доброчинності у сфері освіти досліджуваного періоду були: навчальні заклади (початкові, середні, вищі); учні та студенти з незаможних родин; соціально незахищені групи дітей та молоді - сироти, діти-інваліди, біженці, утікачі, діти ув'язнених та ін.

Виокремлено найбільш значущі соціальні групи, які виявляли доброчинність у сфері освіти Волині першої половини XIX ст.: соціальна еліта найбільших етнічних груп - польська шляхта, українська козацька старшина, найзаможніше російське чиновництво, німецькі, єврейські заможні родини, духовенство (переважно римо-католицьке), педагогічні працівники, учні, студенти (переважно як організатори та учасники збірних пожертв).

Соціокультурна місія доброчинності у сфері освіти XIX - початку XX ст. ґрунтувалася на можливості усунення причин соціальної незахищеності дітей та молоді, а не лише її наслідків, що стало принциповою відмінністю від більш ранніх форм доброчинності у вигляді милостині, опіки та призріння. Доброчинність у сфері освіти дедалі більше орієнтувалася не на адекватні потреби соціально незахищених груп дітей та молоді, а на перспективні соціалізаційні цілі (стипендіальна підтримка; створення спеціальних навчальних закладів для дітей з особливими потребами; накопичення первісного капіталу для шггримання статусу після закінчення навчального закладу тощо).